

تاریخ در ترازو

* مؤلف: عبدالحسین زرین کوب

* ناشر: امیر کبیر

* سال نشر: ۱۳۷۰

* نوبت چاپ: سوم

* محل نشر: تهران

عبدالحسین زرین کوب یادداشت‌های درس‌های مکاتب تاریخ‌نگاری و فلسفه تاریخ را به درخواست علاقه‌مندان و به کوشش شاگردان خود در نیمه اول دهه پنجاه در قالب این کتاب در دسترس جامعه علمی قرار داده است. تاریخ مقدمه کتاب و چاپ اول آن در سال ۱۳۵۴ ش، از سوی همین ناشر بوده است. کتاب ۳۲۳ صفحه دارد و شمارگان چاپ سوم آن ۴۴۰۰ نسخه و قطع آن وزیری است.

کتاب دارای دوازده فصل به شرح زیر است: فایده تاریخ؛ لذت یا شناخت؟؛ تاریخ و اسطوره؛ سنت‌های تاریخ‌نویسی؛ تاریخ‌نویسی در یونان و رم؛ اروپا و تاریخ‌نگاری، بازجویی و بازآفرینی؛ تاریخ و شناخت؛ نقد و ارزیابی؛ جست‌وجوهای تازه؛ اندیشه تاریخ‌نگاری؛ افق‌های ناکجاآباد و کارنامه تاریخ.

یادداشت‌های هر فصل به صورت یکجا در پایان کتاب آمده است (صص ۲۷۵-۲۹۰) و کتابنامه گزیده نیز در ۳ صفحه، منابعی را حول شش محور زیر - و گاه همراه با اظهارنظرهایی پیرامون منابع - معرفی کرده است: چند کتاب فارسی و عربی در مباحث تاریخ؛ همچنین از سایرکتاب‌ها در باب ارزش و ماهیت تاریخ؛ نقد و روش‌های تاریخ‌نگاری؛ درباره مورخان و تاریخ‌نویسی؛ تاریخ‌گرایی و هدف تاریخ؛ فلسفه و پیام تاریخ نیز استفاده نموده است. فهرست‌های کتاب نیز در شش بخش از صفحه ۲۹۵ تا پایان کتاب را به خود اختصاص داده است: نام کسان؛ مکان‌ها؛ کتاب‌ها، رسائل، نوشته‌ها؛ نژادها، سلسله‌ها، فرقه‌ها، مذهب‌ها، زبانها، خطها و اصطلاحات.

صفحه بندی و جنبه‌های فنی کتاب در مجموع خوب است؛ به ویژه ، با در نظر گرفتن اینکه امور فنی کتاب متناسب با امکانات دهه پنجاه است و چاپ‌های بعدی کتاب افست شده همان چاپ اول .

۱. سبک نگارش و منابع

مرحوم زرین کوب در این کتاب نیز مانند عموم آثار خود، سبک بیان خاصی دارد و به تعبیر خود تا حدی لحن کتاب «لحن خودمانی» (مقدمه) است؛ به گونه‌ای که گرچه عنوان خاصی نمی‌توان به این سبک داد، اما در مجموع این روش برای تفهیم مطالب، روش مؤثر و نتیجه بخشی است. نثر استوار و شیوای مرحوم زرین کوب، که در این کتاب نیز انعکاس یافته است، بر جاذبه‌های کتاب افزوده است.

مؤلف محترم به اقتضای موضوع کتاب، در گردآوری، دسته‌بندی و پردازش اطلاعات پایبند روش کتابخانه‌ای و اسنادی بوده است. استفاده از منابع مختلف به زبان‌های گوناگون در این کتاب، فراتر از حد متعارف است و البته طبیعی است که این منابع، منابع در دسترس تا سال ۱۳۵۴ ش، را شامل است. رعایت امانت در نقل مطالب و دقت فراوان مؤلف در ارجاعات یکی دیگر از امتیازات برجسته کتاب به شمار می‌آید. گرچه مؤلف محترم به دسته‌بندی آشکار مطالب هر فصل نپرداخته ولی، در عین حال، ترتیب منطقی و انسجام مطالب هر فصل محفوظ است.

۲. نگاهی به محتوا

اتقان علمی، استفاده درست از منابع، جامعیت مطالب، به ویژه، با توجه به زمان نگارش کتاب و به کارگیری مناسب واژه‌های تخصصی سبب شده است تا بتوان این کتاب را به عنوان یک الگو برای نویسندگان اهل تحقیق و تتبع در حوزه مسائل نظری تاریخ معرفی کرد. گرچه موضوع کتاب، موضوعی جدید نیست و از دیرباز ذهن و اندیشه مورخین و اندیشمندان شرق و غرب به این موضوع متوجه بوده است؛ اما بدون تردید نوع نگاه مؤلف به این موضوع نگاهی بدیع و مبتکرانه محسوب می‌شود.

این کتاب همچنین افق‌هایی نو در ذهن مخاطبان خود، به ویژه دانشجویان، می‌گشاید. عموم مباحث بخش اول کتاب پیرامون ابعاد سودمندی تاریخ و مطالب بخش هشتم پیرامون نقد انواع منابع تاریخی و مباحث بخش نهم درباره تلاش‌های جدید برای غنا بخشیدن به مطالعات تاریخی از این ویژگی برخوردارند.

طبیعی است در نقدی مبسوط‌تر باید از سکوی کلی‌نگری به مطالب کتاب پایین آمده و یکایک جملات را در بوتۀ بررسی نهاد. آن‌گاه می‌توان با اظهارات مؤلف درباره یکی بودن موضوع فلسفه و موضوع تاریخ (ص ۳۹) به چالش پرداخت. اما آنچه در این نگاه کلی شایسته ذکر است، بی‌مهری نسبی مؤلف محترم به آموزه‌های وحیانی مندرج در قرآن و

متون و منابع دینی اسلامی درباره موضوعات مورد اهتمام در این کتاب است. دیدگاه‌های اسلامی - اعم از آموزه‌های قرآن و روایات و اندیشمندان مسلمان - پیرامون فصل‌های زیر قابل ارائه است: فصل اول (فایده تاریخ؛ لذت یا شناخت؟)؛ فصل دوم (تاریخ و اسطوره)؛ فصل هفتم (تاریخ و شناخت)؛ فصل دهم (اندیشه تاریخ‌نگری)؛ فصل یازدهم (افق‌های ناکجاآباد) و فصل دوازدهم (کارنامه تاریخ) و اگر روزی صاحب نظری مطلع و متتبع و صاحب ذوق و دارای نثر استوار بتواند این دیدگاه‌ها را تدوین و ذیل این فصل‌ها و یا در فصلی مستقل با عنوان «تاریخ‌نگری اسلامی» به این کتاب بیفزاید، کاری ارزشمند صورت گرفته است.

همچنین اگر بتوان بررسی منابع و دیدگاه‌های نو در حوزه فصول دوازده گانه کتاب را که در فاصله زمانی تألیف کتاب تاکنون به جامعه علمی عرضه شده است، به عنوان «ذنباله تاریخ در ترازو» تدوین و به این کتاب ملحق نمود، کتاب را می‌توان به عنوان یک متن درسی احیاء کرد. با این همه، برخی از فصل‌های کتاب به صورت کنونی هم به عنوان یک متن درسی یا کمک درسی برای دروسی مانند فلسفه تاریخ یا روش تحقیق در تاریخ نیز مورد استفاده قرار گیرد.